

KUR'AN'IN EVRENSELLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GAYBÎ HABERLERKabul Tarihi: 12.02.2016
Yayın Tarihi: 14.04.2016**Gökhan ATMACA*****Öz**

Kur'an'da bazı âyetlerde zikredilen gaybî haberler genel olarak mâzî, hâl ve istikbale dönük yönleriyle dikkat çekmektedirler. Bu durum öteden beri araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konu üzerinde bazı araştırmalar yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda genel olarak gaybî haberler hakkında bilgi verdikten sonra konuyu Kur'an'ın evrenselliği bağlamında değerlendirmeye çalıştık. Bu yönüyle makalemiz Kur'an'da yer alan gaybî bilgilerin sunumundan ziyade, orada yer alan gaybî haberler ile Kur'an'ın evrenselliği arasındaki ilişkinin tespitine yönelik olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Gayb, Evrensellik.

UNSEEN NEWS IN CONTEXT OF THE UNIVERSALITY OF QURAN**Abstract**

There are unseen news into several versus in Holy Quran. These unseen news that categorized as about past, about now and about future have been interested by researchers and there are some researches on this issue. Thus in this study we gave some information about unseen news and tried to put considerations in the context of the universality of Quran. In this aspect our study isn't about determination of all unseen news into Quran but about determination of relation between some unseen news and the universality of Quran.

Key Words: Quran, Unseen World, Universality.

Giriş

Beşere hitap eden Kur'an, İlâhî Kelam olması yönüyle insanoğlunun telif ettiği kitaplardan farklıdır ve bu farklılık çok boyutlu olabilmektedir. Fakat konumuz ekseninde değineceğimiz husus Kur'an'ın evrensellik boyutudur. Bu çerçevede insanoğlunun kaleminden çıkan eserlerde yerellik, tarihilik ve çağdaşlık ana unsurdur. Halbuki Allah'ın Kelam'ının bu yönleri kapsayan aynı zamanda bunların dışına taşan bir durumu bulunmaktadır.

Kur'an -evrensel yönü itibariyle- gaybden haber vermesiyle beşerin idrakinin üstüne çıkan bir forma sahiptir. Bu sebeple bu makalede -evrensellik çerçevesinde- Allah Kelam'ı olan Kur'an'da yer alan gaybî haberler üzerinde durulacaktır. Genel anlamda gayb hakkında bilgi vermek ya da bu konuda Kur'an'da yer alan âyetleri tespit etmek araştırmamız kapsamında değildir. Biz meseleye insanoğlunun idrakinin üstünde olan haberlerin Kur'an'da yer alması bağlamında yaklaşacağız. Bu çerçevede Kur'an'da geçmiş, hâl ve gelecekle ilgili bazı haberlerin tespit edilmesi ve bu haberlerin Kur'an'ın evrenselliği çerçevesinde değerlendirmesini yapmak hedefimizdir.

Kur'an'da yer alan gaybî haberler -çok sayıda- çeşitlendirilerek işlenebilecek bir mahiyet arz etmektedir. Ancak hedeflerimiz arasında bu yön bulunmamaktadır. Bu çalışmada bunlardan bazılarını kısmen değinerek bu bilgilerin Kur'an'da bulunma sebepleri üzerine mülahazalarda bulunacağız. Nitekim araştırmamız esnasında Kur'an'da gayb konusunu işleyen kimi çalışmalara rastlamış bulunmaktayız. Ancak söz konusu çalışmaların ana amacı Kur'an'ın gaybî yönünü ortaya koymaktadır. Bizim amacımız ise Kur'an'ın bu yönünün evrensellik boyutu bağlamında değerlendirmesinden ibaret olacaktır.

A. Kavramsal Çerçeve

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, gatmaca@sakarya.edu.tr

Bu başlık altında makalemizin ana unsurlarını teşkil eden evrensellik ve gayb kavramları hakkında durmayı uygun görmekteyiz. Çünkü ele aldığımız konu, bu iki kavram üzerine şekillenmektedir. Meselenin anlaşılabilmesi, söz konusu kavramlar hakkında bilgi sahibi olmayı gerekli kılmaktadır.

1. Evrensellik

Evrensel kavramı, evren kelimesinden türetilmiş olup evren sözlükte “Bir dizge ya da bir bütün oluşturduğu düşünülen şeyler,¹ düzensizlik karşıtı olan düzenlilik, varlığın bütünsel birliği,² gözlemlenen veya varlığına inanılan madde ve enerjinin tümünü birden içeren fizikî sistem,³ gök varlıklarının bütünü, kainat, cihan, alem ve kozmos, düzenli ve uyumlu bir bütün olarak düşünülen bütün varlıklar” anlamına gelmektedir.

Evrenin en önemli özelliği mükemmel bir düzene ve bir bütünlüğe sahip olmasıdır. Dolayısıyla evren yapı itibarıyla parçaları çeşitli biçimlerde birbirine bağlı bir bütündür. Örneğin bir elma, sadece elma ağacının değil doğanın ürünüdür.⁴ Bu çerçevede evrensellik, evrenin bütününe yayılan ve istisna kabul etmeyen anlamına gelmektedir.⁵ Buna göre evrensellik; tüm insanlara ait olma, onların tümüyle ilgilenme ve hepsini bir inanca davet etme” anlamında dinlerde; “din dışı ve insanın bilgi merkezi olduğu bir sistem” olarak da felsefe⁶ ve ideolojilerde söz konusu edilebilmektedir.⁷

İslam vaz‘ edilmiş itibarıyla evrensellik olgusunu bünyesinde barındıran bir sistem üzerine kuruludur. Bu yönüyle İslam’ı evrensel kılan değerler bulunmaktadır. Mesela Kur’an, vahiy kaynağından çıkan bütün değerleri İslâmî değer, geçmiş bütün peygamberleri de Müslüman peygamberler olarak kabul eder.⁸ Dolayısıyla Allah’ın risâlet görevi verdiği tüm peygamberler insanlığa İslâmî değerleri tebliğ etmişlerdir. Söz konusu tebliğ faaliyetinin evrensellik bağlamında karakteristik unsuru tevhid ve ahlâkî ilkelerdir. İslam, Kur’an ile bu gerçeğe vurgu yaparak İslam’ı hak ve son din,⁹ onun peygamberi Hz. Muhammed’i de son peygamber olarak takdim etmektedir.¹⁰ Bu yönüyle İslam ve onun peygamberi hem kendi zamanlarını hem de bu zaman diliminin geçmiş ve gelecek hallerini kapsamaktadır. Bu durum, İslam’ın evrenselliğinin zaman boyutudur. Diğer yandan İslam, mevcut sorunlara çözümler üretme imkânına sahiptir. Bu yön ise İslam’ın evrenselliğinin mekan boyutunu teşkil etmektedir. Bu sebeple Kur’an’ın hiç bir âyeti mutlak anlamda geçici bir gerçekliği ifade etmez. Bilakis onlar eşsiz,¹¹ ebedî ve evrensel bir gerçeği ihtiva etmektedirler. Bu yönüyle Kur’an’ın evrenselliğinin en önemli özelliği, herkese şamil olmasının yanında her devirde uygulanabilir olmasıdır.¹²

Kur’an-ı Kerim’de yer alan “*Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler.*”¹³, “*Âlemlere uyarıcı olması için kuluna*

¹ Abdülkâki Güçlü, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2008, s. 523.

² Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 98.

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, s. 146.

⁴ Gıyasettin Arslan, “Teşbih Retoriği Açısından Kur’an’ın Evrenselliği”, *Dini Araştırmalar*, cilt: 10, sayı: 30, Eylül-Aralık 2007, s. 16.

⁵ Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 146-147.

⁶ Gayb teriminin felsefi boyutu bağlamında değerlendirmeler için bkz. İlhan Kutluer, “Fizik Varlığın Ötesinde: Gayb Kavramı Felsefi Açısından Nasıl Ele Alınabilir?”, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlmî Toplantı 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 215-243.

⁷ Şaban Ali Düzgün, “Evrensellik Düşüncesi ve İslâm Dünyasındaki Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV, s. 526.

⁸ Bakara 2/98, 136, 213, 252; Âl-i İmrân 3/84, 179; Nisâ 4/163.

⁹ Âl-i İmrân 3/19, 85; Mâide 5/3.

¹⁰ Ahzâb 33/40.

¹¹ Fussilet 41/41.

¹² Düzgün, “Evrensellik Düşüncesi ve İslâm Dünyasındaki Yansımaları”, s. 528-530.

¹³ Sebe 34/28.

Furkan'ı (hakkı batıldan ayırma ölçüsünü) indiren (Allah) pek kutludur!"¹⁴, "De ki: "Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah'ın elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın -ki o (peygamber) de Allah'a ve O'nun sözleri ne inanmaktadır,-O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!"¹⁵ âyetleri de Kur'an'ın evrensel boyutuna vurgu yapan âyetlerden bazılarıdır. Hz. Peygamber'in de bu yöne vurgu yapan sözleri mevcuttur. Mesela Resûlullah'ın "Ben kızıla ve karaya gönderildim." dediği nakledilmiştir. Burada geçen kızılın insanlar olduğu, karanında cinler olduğu ifade edilmiştir.¹⁶ Ayrıca Hz. Peygamber kendisinin bütün insanlara gönderildiğini ve kendisiyle nübüvvetin sonlandırıldığını buyurmuştur.¹⁷ Bu bağlamda O (s.a.s.): "Ben diri olarak yetiştiğim insanların ve benden sonra doğacakların elçisiyim."¹⁸ "Benden önceki peygamberlerin hiç birine verilmeyen beş şey bana verildi. Onlardan biri de şudur: Diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine gönderilmişken, ben bütün insanlara gönderildim."¹⁹ "Ben Peygamberlerin sonuncusuyum."²⁰ buyurmuştur. Tüm bu hadisler Hz. Peygamber'in kendi dilinden risaletinin evrensel boyutunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

2. Gayb

Arapçada gayb, "gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak" anlamında mastar; "gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey" manasında isim veya sıfat olarak kullanılır.²¹ Râğıb el-İsfahânî, gaybı "duyular çerçevesine girmeyen ve aklın zarûfî olarak gerektirmediği şey" olarak tanımlamaktadır.²² Kültürümüzde ise gayb denilince, genellikle duyu organlarıyla veya insan yapımı aletlerle görülemeyen ve hakkında bilgi sahibi olunamayan bir alem akla gelmektedir.²³

Gaybın iki önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi gayb olarak bilinen şeyler, ân itibariyle hâricte varlık bulmuş değildirler. İkincisi ise bunlara yönelik, insanın akıl ve duyularında herhangi bir bilgi yoktur.

İslam bilginlerinin bir kısmına göre yalnızca Allah'ın bildiği gaybî bilgiler olabileceği gibi, belirli kimseler tarafından bilinebilen fakat herkes tarafından idrak edilemeyen bir takım gaybî haberler de olabilmektedir. Kıyamet alametleri, ba's, haşr, mîzân ve hesap gibi durumlar, duyular tarafından kavranamadıkları için gayba verilebilecek örnekler arasındadırlar.²⁴ Nasların bu ayrımı karşısında epistemolojik açıdan gayb, sadece Allah'ın bildiği ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen şeklinde iki kısma ayrılabilir.

İslâmî literatürde gaybın birinci kısmına "mutlak gayb", ikincisine de "izafî gayb" denilmektedir. Kur'an, gaybı bilme özelliğini Allah'a ait bir kemal sıfatı olarak göstermektedir.²⁵ Ayrıca Kur'an, bu niteliğin yaratılmışlara tahsis edilmesini tevhide aykırı

¹⁴ Furkân 25/1.

¹⁵ Araf 7/158.

¹⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî (230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 2001, I, 162.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 162; Müslim, "Fedâil", 5.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 162.

¹⁹ Buhârî, "Teyemmüm", 1, Salât, 56; Müslim, "Mesâcid", 3.

²⁰ Müslim, "Fedâil", 22.

²¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990, "ğyb" Md.

²² Rağıb el-İsfahânî, Ebi'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed el-Marûf (h. 506), *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî), Dâru'l-Marife, Beyrut ts., "ğyb" Md.

²³ Halis Albayrak, "Gayba İmân mı, Gaybda İman mı?", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V- 12/13 Ekim 2002, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003, s. 61.

²⁴ İlyas Çelebi, *İslam İnancında Gayb Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 65-67.

²⁵ En'am 6/73; Tevbe 9/ 94; Sebe 34/48.

bulmakta ve bu noktada fal, kehanet vb. yollara başvurmayı yasaklamaktadır. Dînî literatürde de Allah'ın dilediklerini muttali kılacağı gayb alanına ait bilgi edinme yollarının vahiy ve ilhamdan ibaret olduğu, böyle bir bildirim olmadan gaybı bilmenin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır.²⁶ Dolayısıyla varlık alemini mutlak anlamda bir bilişle bilen,²⁷ aşkın ve fizik ötesi alemi ihata eden Allah'ın bilgisi her şeyi kuşatmıştır.²⁸ Allah, duyuların ve akılların kavrayabileceği şeyleri de, idrakleri aşan şeyleri de tam manasıyla bilir. Bu cihette geçmiş ve geleceği, ezeli ve ebedi, gizliyi ve açık her şeyi bilir.²⁹ Bunların tamamı Allah'a has durumlar olup bunların kullara ihsanı yine O'nun takdiri ile mümkündür.

B. Kur'an'da Gaybî Haberler

İnsanın gayb karşısındaki durumunu ve bu alanın onun varoluşundaki rolünü en sağlam şekilde tespit eden kaynak Kur'an'dır. Gayb kelimesi, Kur'an'da altmış yerde geçmekte olup Allah'a nispet edildiği yerlerde sadece Allah tarafından bilinebilen mutlak gaybı ifade etmektedir. Bu kelime “âlimü'l-gayb”,³⁰ “âlimü'l-gaybî ve's-şehâde”,³¹ “allâmü'l-guyûb”,³² “âlimü gaybî's-semâvâti ve'l-arz”³³ şeklindeki terkiplerde Allah'ın evrende görünen ve görünmeyen her şeyi bildiğini, “gaybü's-semâvâti ve'l-arz”³⁴ tarzındaki kullanımlarda, insanların mevcut şartlar açısından bilemedikleri her şeyi, “enbâü'l-gayb”³⁵ terkinde de geçmişte yaşanan ve ibret alınmak üzere nakledilen tarihî olayları kapsamaktadır.

Kur'an'da gizlilik mânası taşıyan hafâ, sır, tehâfüt, setr, ketm ve cin gibi bazı köklerin gayb kelimesinin bir kısım anlamlarını ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar ışığında Kur'an'da gayb kelimesinin belirttiği hususları geçmiş tarihî olaylar, gizli şeyler, bir şeyin veya olayın iç yüzü, bunların yanı sıra Allah, melek, âhiret şeklinde özetlemek mümkündür.³⁶

Kur'an'da yer bulan gaybî bilgileri Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilmeden önce bilme imkanı yoktur. Elbette bu durum, bu tür bilgilerin beşerin gücünü aşan yüce bir varlıktan geldiğini doğrulamaktadır. Nitekim “*Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilmez. (O) karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak ki mutlaka onu bilir, yerin karanlıkları içinde gömülen tane, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitap'ta olmasın.*”³⁷, “*Allah, (işte kıyamet) saatin(in ne zaman geleceği) hakkındaki bilgi, O'nun yanındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez. (Her şeyi) bilen, (her şeyden) haberi olan yalnız Allah'tır.*”³⁸, “*Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkar edenler, işte ziyana uğrayacaklar onlardır.*”³⁹, “*Göklerin ve yerin*

²⁶ İlyas Çelebi, “Gayb”, *DİA*, 1996, XIII, 407.

²⁷ Âl-i İmrân 3/153; Nisâ 4/35; Mülk 14.

²⁸ Talak 65/12.

²⁹ Sadık Kılıç, “Kurân'da Gayb Âlemi”, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları -V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I) Tartışmalı İlmî Toplantı 12-13 Ekim 2002, Ensar Neşriyat İstanbul 2003, s. 46. Bu yönü doğrulayan âyetler için bkz. Bakara 2/181, 197, 255, Âl-i İmrân 3/166, 167, En'am 6/73, Tâhâ 20/7, Zümer 39/46 vd.

³⁰ Sebe 34/3.

³¹ Müminûn 23/92.

³² Tevbe 9/78; Sebe 34/48.

³³ Hûd 11/123.

³⁴ Nahl 16/77.

³⁵ Âl-i İmrân 3/44.

³⁶ Çelebi, “Gayb”, XIII, 406.

³⁷ En'am 6/59.

³⁸ Lokman 31/34.

³⁹ Zümer 39/63.

anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı açar ve kısar. O, her şeyi bilendir.”⁴⁰ âyetleri bu duruma işaret etmektedir.⁴¹

Kur'an'ın içerdiği gaybî bilgileri çeşitli başlıklar altında ele alabiliriz. Bu başlıklandırma kişinin bakış açısına göre değişebilecektir.⁴² Biz konuyu dört başlıkta ele alacağız.

1. Geçmişle İlgili Gaybî Haberler

Kur'an, Hz. Adem'den itibaren başlayan ilahi çağrının son halkası ve tamamlayıcısı olması yönüyle geçmişe yönelik çeşitli haberler içermektedir.⁴³ Söz konusu haberlerin bir kısmı ehl-i kitabın kutsal kaynaklarında yer bulmakla birlikte genel olarak Kur'an'ın ilk muhatapları olan Araplar, bunların birçoğundan habersizdiler. Bu topluluk içinde yetişmiş olan Hz. Muhammed'in de⁴⁴ bu haberleri vahiy dışında herhangi bir yolla bilmesi mümkün değildi. Nitekim Allah, Kur'an'da Resûlullah'ın bu tür haberleri daha önceden bilmediğini bildirmekte ve bu duruma çeşitli âyetlerde vurgu yapmaktadır. Mesela “(Ey Muhammed), bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz. O halde sabret, sonuç korunanlarındır.”⁴⁵ âyeti bunlardandır. Bu âyetin baş kısmında Nûh kıssası detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Âyet ile burada bahsedilen bilgilerin halka gizlenen ve onların bilmediği haberlerden olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla Nûh kıssası her ne kadar cahiliye döneminde genel hatlarıyla herkesçe biliniyor olsa da Kur'an'da bahsedilen detayların bilinmediği açıktır.⁴⁶

Bu meyanda değinebileceğimiz bir diğer kıssa, Hz. Musa kıssasıdır. Allah bu konuda “Musa'ya o işi yaptığımız (yani kendisine bildirmek istediğimiz işi ona vahyettiğimiz) vakit sen (Mukaddes Vadi'nin) batı tarafında değildin, (o hadiseyi) görenlerden de değildin. Fakat biz (Musa'dan sonra) birçok nesiller yarattık da onların üzerinden uzun zamanlar geçti. Sen Medyen halkı arasında oturmuş değildin ki (orada olanları görüp öğrensin de) âyetlerimizi bunlara okuyasın. (Bu, bir yerden görme, öğrenme ile değildir, fakat) Biz seni elçi olarak gönderdik (ve bu olayları sana vahyettik). Hem biz, Musa'ya seslendiğimiz zaman sen dağın yanında da değildin, fakat düşünüp ders alsınlar diye, daha önce kendilerini uyarmak üzere peygamber gelmemiş olan bir halkı uyarıp aydınlatman için, Rabbin tarafından bir rahmet eseri olarak seni resul yapıp orada cereyan eden şeyleri sana bildirdik.”⁴⁷ buyurmaktadır. Bu âyetlerde Resûlullah'ın burada anlatılan olayları müşahade etmediğine vurgu yapılarak ondan sadır olan bu bilgilerin alemlerin Rabbinden olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸ Ayrıca Hz. Peygamber de haber verdiği bilgileri -sanki kendisi olanlara şahit olmuş gibi- kesin bir bilgi olarak tebliğ etmiştir.⁴⁹

Bu konuda bir diğer örnek Meryem kıssasıdır. Allah bu hususta “Bunlar, sana vahy ettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemelerini atarlarken

⁴⁰ Şûrâ 42/12.

⁴¹ Zürcânî, Muhammed Abdülazîm (1953), *Menâhilü'l-irfân fî 'ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Fevâz Ahmed Zümerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-İzzî, Beyrut 1995, II, 285.

⁴² Bu bağlamda geniş bilgi ve örnek çeşitliliği için bkz. Necati Kara, “Kur'an'da Gayb”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, cilt: 1, I/1994, ss: 50-90; Ali Akay, “Gaybî Konuların Anlatılmasında Kur'an Dili Özellikleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/II, Diyarbakır 2003, ss: 63-70; Atilla Akdemir, “Kur'an ve İ'câzü'l-Kur'an (Gaybî Haberler)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 Ekim 2000*, İstanbul 2002, ss: 479-491.

⁴³ Yûnus 10/37, Bakara 2/41, 97, Ahkâf 46/12, Âl-i İmrân 3/19,

⁴⁴ Yûnus 10/16.

⁴⁵ Hûd 11/49.

⁴⁶ Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddin (606/1209), *Tefsîr-i kebîr/Mefâtihi'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XVIII, 9; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, (Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeş), Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Kahire 1964, IX, 49.

⁴⁷ Kasas 28/44-46.

⁴⁸ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, XXIV, 257; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 291.

⁴⁹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer (774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000, VII, 446-447.

(kura çekerlerken) sen yanlarında değildin, konuyu tartışırken de yanlarında değildin."⁵⁰ buyurmaktadır.

Buraya kadar yer verdiğimiz âyetlerin ortak yönü geçmişe dair gaybî haberleri bildirmeleridir.⁵¹ Elbette Kur'an'ın geçmiş topluluklar hakkında bilgi vermesi tarihi bir veriyi muhataplarına aktarma niteliği ve amacı arz etmemektedir. Bilakis Kur'an, geçmiş topluluklara değinmekle Allah'ın hitabının geçmişte de vaz' edildiği ve bu vaz' edilmişin nâzil olduğu dönem itibariyle hâlen devam ettiğine bir vurgu yapmaktadır. Böylece muhataplar, geçmişe dair haberlerdeki ibret verici öğütleri almaya teşvik edilmişlerdir. Söz konusu âyetlerde bulunun bir yön de buradaki haberlerin çoğuna ne Hz. Peygamber ve ne de ilk muhatap olan Araplar'ın vakıf olmadığına vurgu yapılmasıdır. Bu durumda Kur'an'ın aşkın bir varlık tarafından Hz. Peygamber'e vahy edildiği açık bir şekilde gözler önüne serilmiş ve insanların hidâyete ulaşmalarına vesileler sunulmuştur.

2. Hâl İle İlgili Gaybî Haberler

Kur'an'da yer alan hale dönük gaybî haberleri iki kısımda ele alabiliriz. Birincisi Allah, melekler, cinler, cennet, cehennem vb. konulara dair haberlerdir. Bu tür haberler itikadî manada insanı ilgilendiren hususlar olup zaman kavramına girmezler. Fakat hitaba muhatap olanlar için bu meseleler hâl içerisinde değerlendirilir. Çünkü muhatap yaşadığı ân itibariyle söz konusu meselelere inanmak durumundadır. Zira bu husus, İslam'ın inanç sisteminin bir gereğidir. Ancak muhatap, bunların varlığını yine Allah'ın bildirmesiyle bilebilmektedir. Resûlullah'ın kendiliğinden bunları bilmesi de imkan dahilinde değildir.⁵² Bu bilgiler O'na (s.a.s.) vahiy yoluyla bildirilmiştir.

Hâl dönük gaybî haberlerin ikinci yönü ise ân itibariyle yaşanan hayatla ilgili olan kısmıdır. Bir kimse yaşadığı zamanda ancak duyu organlarıyla ulaşabildiği bilgilere vakıf olabilir. Onun dışında her hangi bir hususta malumat sahibi olması normal şartlarda mümkün değildir. Buradan hareketle Resûlullah'ın kendi döneminde yaşanan fakat hadise bölgesinde bulunmadığı halde, ilgili hadise hakkında içeriği ihtiva eden âyetleri okuması, gaybden haber vermesi anlamına gelmektedir. Çünkü Resûlullah söz konusu hadisenin yaşandığı ortamda bulunmamakta ve olay hakkında her hangi bir malumata da sahip değildir. Bu tür bilgiler kendisine, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla bildirilmektedir. Mesela münafıklardan biri hakkında nâzil olan "*İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü, senin hoşuna gider. Kalbinde olan (samimi düşüncelerini söylediğin)e Allah'ı şahit tutar. Oysa o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi (veya iş başına geçti mi) yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır; Allah da bozgunculuğu sevmez. Ona "Allah'tan kork" denilince, gururu kendisini günâha sürükler. İşte ona cehennem yeter. O ne kötü bir yataktır.*"⁵³ âyetleri bu minvalde değerlendirilebilir.⁵⁴

Süddî'nin nakline göre bu âyetler, Ahmed b. Şüreyk el-Sakîfî hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, inanmadığı halde Rasûlullah'a gelerek, Müslüman olduğunu söylemiştir. Söz konusu âyetlerin nüzûl sebebi hakkında farklı bir nakil daha bulunmaktadır. İbn Abbâs'a insad edilen nakle göre bu âyetler Recî' vakasında şehit olan Hubeyb ve arkadaşları hakkında söz söyleyip onları kınayan münafıklardan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Böylece Allah münafıkları zemmetmiş, Hubeyb ve arkadaşlarını ise övmüştür.⁵⁵ Söz konusu olay şöyle gerçekleşmiştir: Uhud Gazvesi'nden sonra Benî Lihyân kabilesinin reisi Hâlid b. Süfyân⁵⁶ adındaki şahıs, komşu kabilelerden asker toplamak

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/44.

⁵¹ Subhi Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlim, Beyrut 1977, s. 41.

⁵² Zûrkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 286.

⁵³ Bakara 2/204-205.

⁵⁴ Zûrkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 286.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 228-229.

⁵⁶ Bu şahsın adının Süfyân b. Hâlid olduğu da söylenmiştir.

suretiyle Medine'ye saldırı hazırlığına girişmiştir. Bu girişimi engellemek için Hz. Peygamber, Abdullah b. Üneys el-Cühenî'yi görevlendirmiş, o da Hâlid'i, Urene Vadisi'nde pusuya düşürüp öldürmüştür. Bu hadise sonrasında Benî Lihyân'dan bazı kimseler, akrabaları olan Adal ve Kâre kabilesinin yardımını talep etmişler ve bu hususta anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmaya göre Adal ve Kâre, Hz. Peygamber'e bir heyet yollayıp kendilerine İslâm'ı öğretecek kimselerin gönderilmesini isteyeceklerdi. Resûlullah'ın görevlendireceği şahısların bir kısmını Hâlid'in intikamını almak için öldürecekler, diğerlerini de Mekkeli müşriklere satacaklardı. Hâlid'in öldürülmesinden bir ay sonra Adal ve Kare'den altı-yedi kişilik bir heyet Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'den kendilerine Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretecek muallimler istemişlerdir. Resûlullah da hicretin 4. yılı safer ayında sayıları altı ila on kişiden oluşan bir heyeti onlarla birlikte göndermiştir. Heyet, Hüzeyl kabilesine ait Hedâ bölgesinde Recî' suyu yanında konakladığı esnada, Lihyânoğulları'ndan 100 kişilik bir birlik tarafından kuşatılmıştır. Müşrikler, bu kimselere teslim oldukları takdirde kendilerine bir zarar vermeyeceklerini, Mekkelilerden fidye almak için böyle davrandıklarını söylemişlerdir. Ancak onlar bu teklifi kabul etmeyip çarpışmaya girmişler, heyette yer alan Mersed, Âsım, Hâlid ve Muattib şehid olmuşlardır. Hubeyb, Zeyd ve Abdullah öldürülmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra çıktıkları tepeden inerek teslim olmuşlardır. Mekke'ye götürülmek üzere yola çıkarılan bu üç sahâbiden Abdullah bağlı olduğu ipten kurtulup kılıcını çekerek müşriklerle mücadeleye giriştiyse de taşlanarak şehid edilmiştir. Hubeyb ve Zeyd ise Mekke'ye götürülüp Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Mekkeliler'e satılmıştır. Hubeyb ile Zeyd kendilerine yapılan baskılara rağmen İslâmiyet'ten dönmeyi reddetmişler ve bir süre Mekke'de hapsedildikten sonra şehid edilmişlerdir.⁵⁷

Nüzûl sebebi ne olursa olsun söz konusu âyetlere baktığımızda bazı kimselerin kalplerinin hastalıklı düşüncelerle dolu olduğu vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e haber verilmektedir. Resûlullah'ın bu tür haberleri beşerî vasıflarıyla bilebilmesi mümkün değildir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi insan, duyu organları vasıtasıyla bilgi edinme ve haberdar olma kabiliyetine sahiptir. Resûlullah ise Allah'ın lütfu ile bu tür hadiselerden haberdar edilmiştir.

Hâle yönelik gaybî haberlere örnek gösterilebilecek âyetlerden biri de “*Diyorlar ki: “And olsun, eğer Medine'ye dönersek üstün olan, alçak olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.” Üstünlük, ancak Allah'a, elçisine ve Müminlere mahsustur. Fakat münafıklar bilmezler.*”⁵⁸ âyetidir. Bu âyet, Müreysi gazvesi karargâhında Abdullah b. Ubey'in “Eğer Medine'ye dönersek şerefli, alçakları oradan çıkaracaktır.” demesi üzerine nâzil olmuştur.⁵⁹ Onun bu sözleri söylemesi ile Medine'ye dönüp ölmesi arasında birkaç gün geçtiği bildirilmiştir.⁶⁰ Söz konusu hadise şöyle gerçekleşmiştir: Muhacirlerin fakirlerinden olan ve Müreysi gazvesine katılan Cehcâh b. Saîd b. el-Gifârî ile ensarın anlaşmalılarında olan Sinân b. Veber el-Cühenî, bir kuyudan su çekme konusunda tartışmışlardır. Tartışma büyümüş ve onlardan her biri kendi kabilesini yardıma çağırmıştır. Abdullah b. Ubey de yukarıda ki sözleri söyleyerek Sinân'ın yanında yer almıştır. Zeyd b. Erkam, Abdullah b. Ubey'in sözünü Resûlullah'a iletmiş ayrıca bu âyet nâzil olmuştur. Nakilden anlaşıldığı üzere Resûlullah hadisenin yaşandığı yerde değildir ve olayı müşahede etmemiştir. Ancak Allah, yaşanan hadiseyi, vahyle Hz. Peygamber'e haber vererek ona gayb olan bir meseleyi bildirmiştir. Ayrıca Allah, bu âyet ile kullarının davranışlarının müşahedesini altında olduğuna ve tek Rab olduğuna vurgu yapmakta, gizli-açık her yerde davranışların bu minvalde sergilenmesini istemektedir.

⁵⁷ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî (207/823), *el-Megâzi*, (Thk. Marsden Jones), Dâru'l-Mektebe, 1984, I, 354-363; Mustafa Sabri Küçükşacı, “Recî' Vak'ası”, *DİA*, 2007, XXXIV, 510-511.

⁵⁸ Münâfikûn 63/8.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 108; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 129.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 129.

Bu tip gaybî haberin bir diğer örneği mescid-i dırâr ile ilgili olan “*Bir de şunlar var ki: müminlere zarar vermek, küfür ve küfranı yaymak, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulüne savaş açmış adamı buyur etmek için, tuttular bir mescid yaptılar. Bütün bunlardan sonra onlar: “Bundan, iyilikten başka maksat gütmedik.” diye yemin edeceklerdir. Allah şahit ki bunlar kesinlikle yalancılardır.*”⁶¹ âyetidir. İbn Abbas, Mücâhid, Katâde ve diğer bazı kimselerden gelen nakle göre bu âyet, Ebû Âmir er-Râhib hakkında inmiştir. Çünkü sözü geçen bu kişi, Bizans Kayser’inin yanına giderek hıristiyanlığı kabul etmiş, Kayser de pek yakında onların ziyaretine geleceğine dair söz vermiştir. Bunun üzerine onlar, Kayser’in gelişini gözetlemek için mescid-i dırâr’ı inşa etmişlerdir. Müfessirlerin bir kısmına göre âyetin iniş sebebi şöyledir: Amr b. Avfoğulları, Kubâ mescidini inşa etmişler ve Hz. Peygamber’in kendilerini ziyaret etmesini rica etmişlerdir. Resûlullah da oraya gidip namaz kılmıştır. Kardeşleri bu durumu kıskanmışlar ve bir mescid yaparak Resûlullah’ı davet etmişlerdir. Hz. Peygamber, Tebûk’e çıkmak üzere hazırlık yaptığı için dönüşte onları ziyaret edip namaz kıldıracağını söylemiştir. Resûlullah oraya gidip namaz kıldırılmaya niyetlendiğinde söz konusu âyet nâzil olmuştur. Bunun üzerine Resûlullah bu mescidin yıkılması emrini vermiştir.⁶² Nakillerden anlaşıldığına göre Resûlullah söz konusu mescidin inşasındaki niyet hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Ancak Allah, vahiy yoluyla bu mescidin yapılış amacını Hz. Peygamber’e bildirmiştir. Resûlullah da vahiyden sonra mescidi yıkmıştır.

3. Gelecekle İlgili Gaybî Haberler

Kur'an'ın bazı âyetlerinde gelecek zamanlarda gerçekleşecek bir takım hadiseler yer verildiği görülmektedir. Mesela Rumların birkaç yıl içinde zafer kazanacakları “*Rumlar yakın bir yerde mağlub oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler. Birkaç yıl içinde. Çünkü işleri karara bağlama yetkisi, başında da sonunda da Allah’a aittir. O gün, müminler de, Allah’ın verdiği zafer sayesinde sevinecekler. Allah dilediğini muzaffer kılar. Zira O, azizdir, rahîmdir.*”⁶³ âyetleriyle bildirilmiştir. Âyetlerin işaret ettiği hadise şöyledir: Hristiyan olan Bizans İmparatorluğu miladi 614 yılında müşrik olan Fars İmparatorluğuna savaşta yenilmiştir. Müslümanlar, Ehl-i Kitab bir devletin putperest bir devlet karşısında hezimete uğramış olmasına üzülmüşler, müşrikler ise bu duruma sevinmişlerdir. Ayrıca müşrikler “Bizanslılar Ehl-i kitab olduklarını söylüyorlar ama ateşperestler onları mağlup ettiler. Siz de Allah’ın indirdiği Kitap’la galip geleceğinizi iddia ediyorsunuz. Fakat Farslılar, Bizanslıları nasıl yenilgiye uğrattıysa biz de sizi mağlup edeceğiz.” diyerek Müslümanlara yönelik baskılarını arttırmışlardır. Bunun üzerine birkaç yıl içinde Rumların zafer kazanacağını bildiren âyetler nâzil olmuştur. Bu âyetler indğinde henüz Rumların, Farslara galip geleceklerine yönelik bir ihtimal söz konusu değildir. Hatta müşrikler bu yönü hesaba katarak bu hususda Hz. Ebû Bekir ile bahse bile girmişlerdir. Ancak âyette vad edilen zafer 624 yılında gerçekleşmiştir.⁶⁴

Gelecekle ilgili haberlerden bir diğeri de -henüz şartlar dahi oluşmadan- Allah’ın Hz. Peygamber’e Mekke’ye güvenle gireceklerini haber vermesidir. Bu hususta “*Allah, Resulünün rüyasını elbette doğru çıkaracaktır. İnşaallah siz kiminiz başını tıraş ettirmiş, kiminiz saçlarını kısaltmış olarak, Mescid-i Haram’a korkmaksızın tam bir güvenlik içinde gireceksiniz. Ama Allah sizin bilemediğiniz şeyleri bildiğinden ondan önce, yakın bir zafer nasib etti.*”⁶⁵ âyeti nâzil olmuştur. Rivayetlere göre Resûlullah rüyasında Mekke’ye girdiğini, Beytullah’ı tavaf ettiğini görmüş ve bunu ashabına anlatmıştır. Bu sebeple Hudeybiye senesi yola çıktıklarında sahâbîler, Mekke’ye gireceklerine kesin bir şekilde

⁶¹ Tevbe 9/107.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, VIII, 253-254; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 280-289.

⁶³ Rûm 30/2-6.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, XIV, 1-7; Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, XXV, 96-97; Zürcânî, *Menâhilü’l-irfân*, II, 286-287.

⁶⁵ Fetih 48/27.

kendilerini inandırmışlardır. Ancak müşriklerle yapılan barış antlaşması gereği o yıl Mekke'ye giremeyecek olmaları, onları derinden üzmüştür. Ardından âyet-i kerime nâzil olmuştur.⁶⁶ Diğer bir nakle göre Hudeybiye dönüşü Medine'de münafıkların bir kısmı Müslümanlar'a istihza yoluyla "Biz, henüz Mescid-i Haram'a girmedik; saçlarımızı tıraş ettirmedik, kısalttırmadık da!" demişlerdir. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.⁶⁷

Mevzumuza örnek teşkil edebilecek âyetlerden biri de "*İyi bilsinler: Onların toplu kuvvetleri bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.*"⁶⁸ âyetidir. Henüz Mekke'deyken kafirlerin hezimete uğrayacakları bu âyetle haber verilmiştir.⁶⁹ Hz. Peygamber, Bedir savaşı esnasında kılıcını çekmiş bir vaziyette defalarca bu âyeti okumuştur.⁷⁰

Burada ele aldığımız âyetlerin tamamı gelecekle ilgili bir takım bilgileri içermektedir. Bu durum, insanı acz içerisinde bırakmaktadır. Dönem itibariyle muhatabı imana zorlamakta, müslüman olanların ise iman üzere sebatlarını artırmaktadır. Ayrıca bu durum Kur'an'ın hidâyet edici vasfının süreklilik arz etmesine katkı sağlamaktadır. Mesela günümüzde Rum sûresini okuyan bir kimse -buradaki mucize sebebiyle- kalbinde bir irkilme ve yumuşama hissedebilecektir. Dolayısıyla bu tür âyetler -bu yönleriyle- işlevselliklerini kıyamete kadar sürdürebilecek bir nitelik taşımaktadırlar. Bu husus Kur'an'ın evrenselliğinin bir sonucudur.

4. Bilimsel Keşifle Öğrenilen Gaybî Haberler

Bu konuya girmeden önce birkaç hususu hatırlatmakta fayda vardır. Gerek Kur'an ve gerekse tefsir tasavvurlarında farklı bakış açısının sonucu olarak hem klasik hem de modern dönemde Kur'an'ın ilmî keşiflere işaret etmesi hususunda müspet düşünenler olduğu gibi menfî düşünenlerde bulunmaktadır.

Şatıbî ve onu referans alan bir grup, Kur'an âyetlerinde çağdaş bilimsel keşiflere atıf olamayacağını söylerler. Kur'an'ın Arapça indirilmesine⁷¹ işaret eden bu kimseler, vahyin muhatap kitlesinin ümmî olmasına da vurgu yaparlar. Mesela Şatıbîye göre ilk muhataplar ümmî oldukları için İslam şeriatı da ümmîdir. Nitekim "*O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi...*"⁷², "*...Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan elçisine inanın -ki o (peygamber) de Allah'a ve O'nun sözleri ne inanmaktadır- O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!*"⁷³ gibi âyetler buna işaret eder. Ümmî bir peygamber aracılığıyla özelden Araplara, genelde tüm insanlığa getirilen İslam şeriatı, uygulanabilmesi için belli bir ilim ve tahsile ihtiyaç duyulmayacak şekilde gelmiştir.⁷⁴

Şâtıbî'ye göre Araplar'ın o gün bildikleri bazı ilimler vardı. Mesela onlar, yıldızlara dair edindikleri bilgileriyle karada ve denizde yollarını buluyor ve bunların hareketleriyle zamanı bilebiliyorlardı. Kur'an'da yer alan En'am 6/97, Nahl 16/16, Yâsîn 36/39-40, Yûnus 10/5, Mülk 67/5 gibi âyetler de bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca onlar yağmurun ne zaman yağacağını, rüzgârların vaktini vs. biliyorlardı. Rad 13/12-13, Vâkıa 56/68-69,

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 126-128; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 292; Sâlih, *Mebâhis*, s. 42-43.

⁶⁷ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, XVIII, 104-105.

⁶⁸ Kamer 54/45.

⁶⁹ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2001/1422, XXII, 157; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, II, 292.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 23.

⁷¹ Yûsuf 12/2, Tâhâ 20/113, Zümer 39/28.

⁷² Cuma 62/2.

⁷³ Araf 7/158. Bu hususta Şâtıbî'nin referans edindiği âyetlerden bir diğeri de meâlen şöyledir: "*(Ey Muhammed) Sen bundan önce bir Kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyorsun. Öyle olsaydı o zaman (Allah'ın sözlerini boşa çıkarmaya çalışan) iptalciler, kuşkulanırlardı.*" (Ankebût 29/48).

⁷⁴ Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât fi usûli ş-şerî'a*, (Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan el-Selmân), Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1997, II, 109-111.

Nebe 78/14 âyetleri de bu durumu bildirmektedir.⁷⁵ Fakat bazı kimseler tabiat ilimleri, matematik ilimleri, mantık, ilm-i hurûf vb. gibi ilimlerin Kur'an'da bulunduğunu söyleyerek hata etmişlerdir. Çünkü sahabe ve sonraki nesillerden bu tür bir bilgiler gelmemiştir.⁷⁶ Ayrıca şariat Rabbânî konuları açıklarken anlaşılabilir bir ifade ve üslup kullanmış, muhataplarının anlamayacağı konulara girmemiş ve mahlûkât üzerinde düşünülmesine teşvikte bulunmuştur.⁷⁷

Kur'an'ın bilimsel veriler ışığında yorumlanmasına itiraz, Şâtîbî'nin⁷⁸ söyledikleriyle sınırlı sınırlı değildir. Bazılarına göre din ile bilimin sahaları birbirinden farklıdır. Kur'an bir bilim kitabı olmadığı gibi bugünkü bilim de pozitif düşünce ve metodun ürünüdür. Bu metot ise yapısı gereği şüpheyne ve materyalist dünya görüşüne dayanmaktadır. Ayrıca pozitif bilimlerin elde ettikleri sonuçlar; kesin ve sürekli değil, zamanla gelişmeye ve değişmeye müsaittirler. Kur'an'ın hükümleri ise net ve kesin olup değişen bilgi ile kesin olan ve değişmeyen gerçekler izah edilemez.⁷⁹

Bu konuda Şâtîbî ve onun gibi düşünenlerin aksi fikre sahip olan diğer bir gurup bilgine göre de Kur'an, evrendeki bilimsel hakikatleri anlatmayı amaç edinmemektedir. Fakat söz konusu alanda, bazı âyetlerde verilen bilgiler, insanın hidâyetine vesile kılınmıştır. Çünkü Kur'an gerçek anlamda hidâyet edici vasfı⁸⁰ ile muhataplarının karşısına çıkmaktadır. Bu sebeple Kur'an'ın içerdiği bilgilerin tamamı hidâyet esaslı olarak vaz' edilmiştir. Kur'an'ın ilahi vahiy olduğuna delalet ettiğini gösterecek miktarda tabiat, tıp ve coğrafya gibi bazı bilimlerin mevzularına Kur'an'da işaret edilmiş olabilir.⁸¹

Bu kimselerin görüşüne göre bilim adamlarının yaptığı şey evrende potansiyel olarak mevcut olanı keşfetmektir. Bir anlamda bu şahıslar, Allah'ın potansiyel olarak yarattığı fakat henüz gizli olan tabiat yasalarını keşfeden kişilerdir. Bu açıdan bilimsel deneyimle keşfedilen her bir bilgi, Allah'ın ezelden beri takdir ettiği ve bir bakıma potansiyel olarak yarattığı tasarımlardır.⁸² Bu çerçevede Kelâm'ın sahibinin, sahibi olduğu evrende yer alan ve kudretine işaret eden bazı hususlar hakkında Kelâm'ında (Kur'an) bilgiye yer vermesi anlaşılacak bir hususiyet değildir. Ayrıca bu durum, Kur'an'ın evrenselliği ve icazının bir gereğidir. Çünkü Kur'an sadece ümmî bir topluluğa değil, ilim ve irfan bakımından hangi derecede olursa olsun kıyamete kadar var olacak tüm insanlığa gönderilmiştir. Bu yönüyle Kur'an'da -bütün devirlerde- muhataplarını hayrete düşürecek âyetlerin yer alması, onun, evrensel dinin Kitab'ı olduğunun kanıtlarından görülebilir. Öte yandan Kur'an'ın her bir âyetinin nâzil olduğu dönemde muhataplarınca eksiksiz bir şekilde anlaşıldığını iddia etmek varsayım mıdır? Değil midir? sorusunun cevabı da çok kolay verilebilecek türden değildir. Elbette ilk muhatapların nâzil olan her bir âyeti anladıkları; âyetlerin çeşitli yönleriyle onları etkilediği, âyetlerden bir takım dersler ve ibretler çıkardıkları açıktır. Ancak o dönemde her bir âyetin içeriğinin muhatapların tümü tarafından tastamam bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı da tartışma konusu olmuştur. Bu

⁷⁵ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 112-114.

⁷⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 127-131.

⁷⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 141.

⁷⁸ Şâtîbî'nin bu görüşlerinin geniş değerlendirmesi için bkz. Abdullah Aygün, "Şâtîbî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmî Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 7, Ocak-Haziran 2007, ss: 157-168; Ergün Çapan, "Şâtîbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 38, Erzurum 2012, ss: 277-306.

⁷⁹ Celal Kırcı, "İlmî Tefsir Ekolünün Problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran, Samsun 1989*, s. 194. Tarihten bugüne Kur'an'ın bilimsel veriler kapsamında yorumlanması konusunda geniş bilgi için bkz. Şehmus Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar -1- Otto Yayınları, Ankara 2013*, s. 273-296.

⁸⁰ Bakara 2/97, 185, Nahl 16/189, Yûnus 10/57.

⁸¹ Abdülfettah Tabbara, *Kur'an ve Modern İlim*. (Trc. Celal Yıldırım), Uysal Kitabevi, Konya ts., s. 67.

⁸² Caner Taslaman, "Evrenin Fiziki Yasaları, Sabiteleri ve Süreçlerindeki Hassas Ayarları Bize Ne Söylüyor?", *Kelâm Araştırmaları*, 11/2 (2013), s. 25-26.

tartışma özellikle bilimsel verilerle yorumu genişletilebilen âyetlerde söz konusu olmaktadır. Mesela “*Biri tatlı, susuzluğu giderici, öbürü tuzlu ve acı iki denizi salıveren, birbirine karışmadan akıtan; fakat aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O’dur.*”⁸³ âyetinde bahsi geçen iki denizden ve bu denizlerin birinin tuzlu ve diğerinin ise tatlı olduğundan fakat bunların birbirine karışmadıklarından bahsedilmektedir. Acaba Kur’an’ın ilk muhatapları bununla kastedilen şeyi tastamam anlamışlar mıdır? sorusu kimi zaman dile getirilebilmektedir.

Müfessirlerin bu âyete yönelik yaptıkları teviller bu konuda bir fikir verebilecektir. Mesela İbn Abbas ve Said b. Cübeyr’e göre burada bahsedilen denizlerden kasıt, semadaki deniz ile yeryüzündeki denizdir. İbn Abbas’a göre her yıl bu iki deniz birbirine kavuşur fakat ikisi arasında da -Allah’ın hüküm ve takdiri ile- bir berzah bulunur. Böylece tuzlu olanın tatlı su ile tatlanması yahut da tatlı olanın tuzlu olan ile tuzlanması engellenir.⁸⁴

Taberî’ye göre bu âyet, Allah’ın biri tatlı diğeri tuzlu olmak üzere iki çeşit su yarattığını beyan etmektedir. Ona göre bunlardan biri pınar ve kuyu suları gibi insanların içmelerine müsait olan tatlı sulardır. Diğeri ise denizlerdeki tuzlu ve acı sulardır. Âyette zikredilen “iki deniz”den maksat ırmaklar ve denizlerdir. Bunların ikisine de deniz denilmesinin sebebi denizin suyunun çok ve geniş olmasıdır. Böylece “deniz” ifadesi diğeri suları da içine almıştır. Perde ise toprak parçasıdır. Böylece tuzlu su, tatlı suyu bozamamaktadır.⁸⁵

Râzî’ye göre Allah, kudreti ile bu ikisini birbirine karışmaktan alıkoymuştur. Böylece onlar sınırlarını aşarak bir diğeri karışmamaktadırlar. Ona göre tatlı deniz ile büyük nehirler, tuzlu deniz ile de bunların aktığı büyük denizler kastedilmiştir. Allah bu iki suyun arasına bir perde olarak kara parçası koymuştur. Ayrıca tatlılık ve tuzlulukta toprağın önemi yoktur. Çünkü böyle olsaydı tüm sular aynı özellikte olurdu. Bu durum, her maddeye ayrı bir sıfat ve özellik veren, kadir ve hakim olan bir yaratıcıya işaret etmektedir.⁸⁶

Semerkindî, ve Kurtubî’ye göre Allah, bu iki su arasında birinin diğeri karışmasını önleyecek şekilde bir perde var etmiştir. Çünkü “Berzah” perde, “Hicr” ise engel demektir.⁸⁷ Ancak onlar, bu perde veya engel hakkında detaylı bir açıklama yapmamışlardır. Diğeri bazı müfessirler de bu görüşe benzer açıklamalar yapmışlardır. Ayrıca onlar, bu engelin Allah’ın kudretinden olduğunu belirterek onun görünmeyen yönüne değinmişlerdir.⁸⁸

İbn Kesîr’e göre tatlı olan sudan kasıt nehirler, kaynaklar ve kuyu sularıdır. Zira suyu tatlı ve içilebilir bir deniz mevcut değildir. Allah nimetlerine şükretsizler diye kullarına bunları anlatmaktadır. Bazı okyanus ve deniz isimlerinden bahseden İbn Kesîr, med-cezir olayını anlatmış ve tuzlu suyun canlıların kokmasına engel olduğuna değinmiştir. Sonra tekrar konuya dönerek Allah’ın tatlı ve tuzlu olan denizlerin arasına karışmalarını önleyen bir engel ve aşılmanın bir kara parçasını sınır olarak koyduğunu söylemiştir.⁸⁹

⁸³ Furkân 25/53. Bu âyetin bir benzeri Rahmân sûresi 19 ve 20. âyetlerde yer almaktadır. Âyetler mealen şöyledir: “İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar, Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.”

⁸⁴ Semerkandî, Ebü’l-Leyis İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed (373/983), *Tefsîr-i Semerkandî*, yy., ts., II, 542; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, XIII, 58-59.

⁸⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, XVII, 471-476.

⁸⁶ Râzî, *Tefsîr-i kebir*, XXIV, 100.

⁸⁷ Semerkandî, *Tefsîr-i Semerkandî*, yy., ts., II, 542; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, XIII, 58-59.

⁸⁸ Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1407, III, 286-287; Neseî, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (710/1310), *Tefsîrü’n-neseî*, (Thk. Yusuf Ali Bedîvî), Dâru’l-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1998, II, 544.

⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, X, 314-315.

Buraya kadar müracaat ettiğimiz tefsirlerde genel olarak tatlı ve tuzlu denizi ayıran engelin kara parçası olduğu yönünde bir yorum çıkmıştır.⁹⁰ Bununla birlikte ilk devirlerden itibaren söz konusu engelin varlığını ifade eden ve fakat engelin mahiyeti hakkında detaylı açıklama yapmayanlarda olmuştur. Bu yorum esasen suyun kendi içinde var olan bir kanun sebebiyle karışmadığının erken dönemlerde anlaşılması bir işarettir.⁹¹ Ayrıca diğer bazı yorumlarda yapılmıştır. Mesela bazıları tatlı denizle iyi kalplerin, kötü denizle kötü kalplerin kastedildiğini söylemişlerdir.⁹²

Çağımıza yaklaştıkça yukarıda bahsedilen yaklaşımları kapsayan fakat kısmen de âyetin manasında yorum genişlemesi yapan tevillerde görülmektedir. Mesela Elmalı'lı Hamdi Yazır'a göre de âyette denizlere dökülen nil ve dicle gibi nehirler veya karanın içinde akan tatlı sularla denizin karışmaması anlatılmaktadır. Ayrıca burada Hint okyanusuyla Akdeniz arasında yer alan Süveyş kanalı kastedilmiş olabilir. Böylece âyet ileride olacak bir şey işaret etmiş olmaktadır. Ona göre burada kastedilen bir diğer şey, semanın denizi olan bulutlar ve yerin denizleridir. Ayrıca âyette karaların içinde kalan deniz ile dışında kalan denizlerin kavuşmasından da bahsediliyor olabilir.⁹³ Yazır, tecrübî bilgisinden istifade ederek Süveyş kanalından bahsetmiş ve ilk muhatapların hiçte tahmin edemeyecekleri bir hususla âyeti bağdaştırarak tefsir etmiştir.

Mevdûdî'ye göre bu olgu, denizde-karada pek çok yerde görülmektedir ve tatlı suyla acı su yan yana bulunmaktadır. Türk amirali Seydi Ali Reis, "Meratü'l-Memâlik" adlı eserinde (16. yüzyıl), İran Körfezi'nde -denizin acı sularının altında- tatlı su kaynaklarının bulunduğunu ve donanması için bunlardan faydalandığını yazmıştır. Amerikan Petrol Şirketi de içme suyu için Zahran yakınında kuyular kazmadan önce İran Körfezi'ndeki aynı kaynaklardan su almıştır. Bahreyn yakınında da deniz yatağında halkın son zamanlara kadar su aldığı tatlı su kaynakları bulunmaktaydı. Bu görüşlerine ilaveten Mevdûdî şunları söyler: "Allah'ın birliğinin ve kâinatın yegâne Rabbi olduğunun akli delillerinden olan zahirdeki bu anlamın yanı sıra âyet, ince bir anlam daha sunmaktadır: Allah dilediği zaman, nasıl denizin tuzlu sularının altından tatlı, içilebilir su kaynakları fıskırtıyorsa aynı şekilde büyük ve kirlili bir toplumdan takva sahibi, temiz bir toplum çıkarabilir."⁹⁴ Bu açıklamalarıyla Mevdûdî, esasen kendisine ulaşan bir takım bilimsel bilgilere istinaden yorumda bulunmuştur. Ayrıca işârî yoruma⁹⁵ girebilecek tarzda bir tevilde bulunmuştur.

Seyyid Kutub ise tatlı ve tuzlu denizlerin her birinde, özlerinden kaynaklanan bir engel ve aşılmaz bir duvar olduğunu söylemektedir. Med-cezirden de bahseden Kutub, ayın yerinden milim sapsması halinde yeryüzünün sular altında kalabileceğini söylemektedir. Ayrıca o, dağların suları engellemedeki önemine işaret etmektedir.⁹⁶ Kutub'un sözlerinden anlaşıldığına göre o da ulaşabildiği bilimsel verilerle âyeti yorumlamaya çalışmıştır.

Biraz daha günümüze geldikçe yorumlarda farklılaşma daha da artmaktadır. Mesela çağdaş müelliflerden Süleyman Ateş söz konusu âyetin tefsirinde denizlerin tuzlu olmasının

⁹⁰ Bu kaniya yer veren diğer tefsirler için bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (327/938), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm müsne'den 'an Resûlullah ve's-sahâbe ve't-tabîin*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1999, VIII, 2708; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, 333/944, *Te'vilatu ehli's-sünne*, (Thk. Mecdî Bâslûm), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, VIII, 34.

⁹¹ Bu konuda bkz. Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîri'l-Mâverdî*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim), Beyrut ts., IV, 151; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 58-59.

⁹² Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîri'l-Mâverdî*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim), Beyrut ts., IV, 151.

⁹³ Elmalı'lı M. Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, 1979, VII, 4671-4673.

⁹⁴ Ebû'l-A'la el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, III, 595-596.

⁹⁵ Süfînin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak âyetleri yorumlaması; mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları tefsirler için kullanılan bir tabirdir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 424-428.

⁹⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kuran*, (Çev. Komisyon), Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991, VII, 563-564.

sebepleri ve faydalarından bahsettikten sonra çeşmelerin, ırmakların ve göllerin kaynağının deniz olmasına rağmen tuzlu deniz suyunun bunlara karışmadığını, bunu sağlayanın da Tanrısal yasa olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra yer altında tatlı-acı sular olduğunu ve yer tabakasının bunların karışmalarını engellediğini söylemiştir. Daha sonra bilimsel verilere atıf yaparak denizlerin bir kısmının tatlı ve diğerlerinin tuzlu olduğu fakat bunların birbirine karışmadığı ayrıca denize dökülen ırmakların birleşme noktasında yüzey gerilimi kanununa göre tuzlu suyla tatlı suların karışmadığını belirtmiştir. O bu konuda şu bilgilere yer vermiştir: “Hareketli iki su kütesini birbirinden ayıran bu engel, bu kütlelerin moleküllerindeki kohezyon kuvvetinin farklılığından ileri gelmektedir. Bu sayede iki ayrı su kendi alanlarında özelliklerini koruyabilmektedir. Bangladeş’teki Tşatgam’dan Birminya’daki Arakan’a doğru akan iki nehir, biri tatlı öteki tuzlu iki nehir halinde ve aynı nehir yatağında karışmaksızın ve birbiri içinde erimeksizin akmaktadır. Hindistan’da Ganj ve Camina nehirleri Allahabad şehrinde kavuştuklarında yüzey gerilimi ile meydana gelen esnek zar sebebiyle iki ayrı su, karışmadan akmağa devam eder.” Ateş, burada ünlü araştırmacı Kaptan Cousteau’nun sözlerine de yer vermektedir: “Bazı araştırmacıların, farklı deniz kütlelerini birbirinden ayıran engellerin bulunduğu hakkındaki görüşlerini inceliyorduk. Araştırmalar sonunda gördük ki Akdeniz’in kendine özgü sıcaklığı, tuzluluğu ve yoğunluğu vardır. Kendine özgü canlılar barındırır. Sonra Atlas Okyanusundaki su kütlelerini inceledik ve onun, Akdeniz’den tamamen farklı olduğunu gördük. Bu iki su kütesi Cebel-i Tarık Boğazında birleşiyor ve bu birleşme binlerce yıldan beri sürüyordu. Buna göre iki denizin karışması ve sonuç olarak tuzlulukta, yoğunlukta, içerdikleri madde oranında eşit veya eşite yakın bir durumda olmaları gerekirdi. Oysa kütlelerinin bir birine karışmadığını ve her iki denizin yakın kısımlarında dahi ayrı bir yapıya sahip olduğunu hayretle gözledik. Bunun üzerine yaptığımız araştırmalarda bizi şaşkına çeviren bir durumla karşılaştık. Zira bu iki denizin karışmasına, birleşme noktasında bulunan harika bir su engeli mani oluyordu. Aynı türdeki bir su engeli, 1962 yılında Alman ilim adamları tarafından Aden Körfezi ile Kızıldeniz’in birleştiği Menbed Boğazında da bulunmuştu. Sonraki araştırmamızda farklı yapıdaki bütün denizlerin birleşme noktalarında aynı su engelini bulduğunu gördük.” Kaptan Cousteau’nun yakın arkadaşı olan Dr. Maurica Bucaille onun ulaştığı bu verileri içeren Kur’an âyetlerini gösterince onun “Modern ilmin on dört asır geriden takip ettiği Kur’an’ın Allah’ın sözü olduğuna tanıklık ederim.” dediği burada ayrıca belirtilmiştir.⁹⁷

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden çıkan sonuca göre müfessirlerin geneli âyeti tecrübî ve bilimsel olarak ne kadar bilgiye sahiplerse ancak o minvalde yorumlayabilmişler ve söz konusu yorumlar müfessirlerin yaşadıkları devrin bilimsel yetkinliği çerçevesinde olmuştur. Nihâyet günümüz müelliflerinden Ateş de yorumunu çağımızdaki bir keşfe dayandırmıştır.

Bu minvalde konumuz açısından burada ele alabileceğimiz âyetlerden biri de “*Göğü biz çok sağlam bir şekilde bina ettik, onu genişleten Biziz. Çünkü biz geniş kudret ve hakimiyet sahibiyiz.*”⁹⁸ âyetidir. Bu âyette yer alan göğün genişlemesi dikkat çekici ve anlaşılmasında güçlük bulunan bir ifadedir. Erken dönemlerden itibaren bu âyetin manası üzerinde yorumlar yapılmıştır. Mesela Mukâtil b. Süleyman’a göre âyet “semayı dilediğimiz şekilde genişletmeye gücümüz yeter.” anlamındadır.⁹⁹ Taberî âyette yer alan genişlemeye “Onu biz dilediğimiz şekilde yaratıyoruz.” manası vermiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul 1990, VI, 265-267. Bu konuda benzer yorum için bkz. Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, IV, 131.

⁹⁸ Zâriyât 51/47.

⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, Ebû’l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşir (150/767), *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Abdullah Mahmut Şehate), Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 1423, IV, 132.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, XXI, 546.

Mâverdi'nin tespitine göre âyette yer alan “مُوسِعُونَ” kelimesi beş ayrı şekilde anlaşılmıştır. Bunlar şöyledir: Yağmur ile rızkın genişletilmesi, semanın genişletilmesi, semanın sahip olduğu genişliğin artırılması, semanın bir benzerinin yaratılması, Allah'ın genişlik sahibi olduğu/dilediği şeyleri yaratma hususunda bir engelinin olmaması.¹⁰¹

Râzî'ye göre âyette geçen “مُوسِعُونَ” kelimesi hakkında şu izahlar yapılabilir. Birincisi bu ifade, “genişlik” anlamına gelmektedir. Yerküre ve onu kuşatan su ve havanın genişliği, semanın genişliğine nispetle, tıpkı çöldeki bir halka misali gibidir. Böylesine geniş bir alanı kaplayan bir yapı ise hayret uyandırmaktadır. Çünkü böylesine geniş bir kubbeyi hiçbir usta yapamaz. İkincisi bu ifade, “Güç yetirebiliriz.” anlamındadır. “Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz.”¹⁰² âyetinde yer alan “وَسِعَ” kelimesi de bu manada olup, burada “nefsin gücünün yetebileceği şey” kastedilmektedir. Ona göre her iki âyette yer alan münasebet gayet açıktır. Allah adeta “Biz, semayı yarattık. Semanın benzerlerini yaratmaya da kadiriz. O halde insanları öldükten sonra yeniden diriltmeye de kadiriz.” demiştir. Bu tıpkı “Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?”¹⁰³ âyetinde ifade edildiği gibidir. Üçüncüsü bu ifade, “Biz, mahlûkatın rızkını genişleticileriz.” manasındadır.¹⁰⁴

Diğer bazı müfessirlerin de yorumları aslında Mâverdi ve Râzî'nin tanımladığı çerçevededir. Bununla birlikte açık bir şekilde görülmesi için onlardan bazısını burada vermeyi uygun görmekteyiz. Mesela İbn Abbas ve Hasan Basrî'ye göre “genişletiriz” lafzı, “güç yetirenleriz, kudret sahibi olanlarız” demektir. Yine İbn Abbas'a göre bu âyet “Bizler yarattıklarımızın rızıklarını genişletenleriz.” anlamındadır. Dahhak'a göre “Biz sizi zengin kılanlar, ihtiyaçtan kurtaranlarız.” demektir. Bunun delili de “...Eli geniş olan, kendi gücü nispetinde, eli dar olan da kendi kaderince...”¹⁰⁵ buyruğunda aynı kökten gelen “الموسيع” lafzının “zengin olan” anlamında kullanılmış olmasıdır. el-Kutebî'ye göre “Biz yarattığımız varlıklar üzerinde geniş lütf sahibiyiz.” demektir. el-Cevherî'ye göre âyet “Kişi, bolluk ve genişlik içinde oldu.” demektir. Bir bakıma “Biz muhtaç olmayan ve güç yetirenleriz.” anlamındadır. Kurtubî'ye göre bu açıklama bütün görüşleri kapsamaktadır.¹⁰⁶

İbn Kesîr, âyette semanın köşe bucaklarının genişletilmesi ve bu haliyle direksiz olarak durmasının kastedildiğini söylemiştir.¹⁰⁷

Elmalılı'ya göre burada iki mana vardır. Birincisi, Allah'ın kudretinin genişliğidir. Bu yönüyle âyet “Kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki semayı daha da genişletebiliriz.” anlamındadır. İkincisi ise bize kulluk edip yalvaranların fakirliklerini, sıkıntılarını gideririz ve hallerini genişletiriz.¹⁰⁸

Mevdûdî'ye göre âyet iki manaya gelmektedir. Birincisi, bu gökyüzünü birinin yardımı ile değil kendi gücümüzle yarattık. Onun yaratılması bizim gücümüzün üstünde bir şey değildir. İkincisi ise bu büyük kâinatı biz sadece bir kere yaratıp bırakmadık, aksine o kâinatı sürekli genişletme yapıyoruz. Ve her ân o kâinat içinde yaratmamızın yenileri olmaktadır.¹⁰⁹

Seyyid Kutub'a göre âyette geçen “ايد” sözcüğü güç anlamına gelmekte olup Allah'ın gücünü gösteren hususlardan biri gökyüzünün yaratılmış olmasıdır. Ona göre gök kelimesi

¹⁰¹ Mâverdi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiri'l-Mâverdi*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim), Beyrut ts., V, 373-374.

¹⁰² Bakara 2/286.

¹⁰³ Yâsîn 36/81.

¹⁰⁴ Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, XXVIII, 227.

¹⁰⁵ Bakara 2/236.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 52.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 221.

¹⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, VII, 4542-4543.

¹⁰⁹ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, V, 517.

ile hangi anlam kastedilirse kastedilsin değişmez. Sayıları milyonu bulan ve akıl almaz kütlelere sahip bulunan yıldızlar, engin uzay denizine serpiştirilmiş birer zerre gibidirler.¹¹⁰

Buraya kadar verdiğimiz yorumlarda genellikle müfessirlerin¹¹¹ kendi bilgi birikimleri çerçevesinde âyeti anladıkları görülmektedir. Ancak çağdaş dönemde bilimsel keşiflerle birlikte söz konusu âyetin algılama biçimi değişmiştir. Yirminci yüzyılda bir keşif ile evrenin genişlediği tespit edilmiştir. 1920'lerden önce ki dönemde evrenin durağan olduğuna ve merkezinin de samanyolu galaksimiz olduğuna inanılıyordu. Ancak bu görüş sarmal bulutsuların sistematik uzaklaşma hareketi ölçüldüğünde değişmeye başladı. 1929 yılında Hubble galaksilerden gelen ışık incelenirken frekansındaki kırmızıya kayma ile galaksilerin dünyaya olan uzaklıkları arasında bir ilişki bulundu. Hubble yasası olarak bilinen bu fikre göre galaksiler bize göre bir görünür hıza sahiptirler. Bunlardan en yüksek görünür hızla hareket edenler en uzak olanlarıdır. Bu bilgilere göre galaksiler arasındaki uzaklık artmakta olup bunların hepsinin geçmişte bir arada oldukları sabittir.¹¹²

Keşfe göre evrende bir tanesinde yüz milyonlarca parlak yıldızın bulunduğu milyarlarca nebülüzü ihtiva eden evrenin sınırlarında bir genişleme, çap ve boyutlarında bir değişme söz konusudur. Buna "Genişleyen Evren" (Expanding Universe) teorisi adı verilmektedir. Bu teori ilk defa Rus matematikçi Alexander Friedmann (1888-1925) tarafından ortaya atılmıştır. O, bu nazariyesiyle Einstein'ın kozmolojik sabit ilavesiyle genişlemesini durdurduğu evren teorisini de tashih etmiştir. Nitekim Einstein, söz konusu teorisi ile evrenin sabit ve statik olduğunu, buna göre genişlemesinin ve büzülmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Bir süre sonra Belçikalı bilgin Abbe Georges, Friedman'ın ortaya attığı bu modeli daha da geliştirerek genişleyen evren hakkında yeni ufuklar açmıştır. Yeni gelişmeler, kâinatın genişlemesini galaksilerin tayfının kırmızıya doğru sistematik olarak hareket etmesi, galaksilerin birbirinden uzaklaşması böylece kâinatın alanının durmadan büyümekte olduğunu, uzaklaştığı oranda bu genişlemenin önem kazandığı şeklinde açıklamaktadırlar. Astronomi bilginlerinin de gözlem aletleriyle nebülüzlerin güneş sistemimizden ve birbirinden uzaklaştıklarını tespit etmeleri bu teoriyi güçlendirmiş olmaktadır. Buna göre kainat hareketsiz değil sabun köpüğü veya balonun şişmesi gibi genişlemektedir.¹¹³

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, erken dönemlerden itibaren müfessirlerin ilgili âyeti çeşitli şekilde yorumladıkları görülmektedir. Söz konusu yorumlar içerisinde evrenin genişlediğine dönük işaretler de yer almaktadır. Çağdaş dönemde ise bazı araştırmacıların bilimsel veriler çerçevesinde âyetin manasının tamamen evrenin genişlemesine dönük teoriye dayandırdıkları anlaşılmaktadır. Şayet âyetin evrenin genişlemesinden bahsettiğini kabul edersek son bilimsel bulgular, tevil konusunda çağdaş dönem insanını daha avantajlı kılmaktadır. Bununla birlikte âyeti rızkın genişletilmesi vb. diğer hususlar çerçevesinde alırsak bilimsel verilerle âyeti yorumlama, âyetin Şarî'nin maksadının dışında genişletilerek okunması anlamına gelmektedir.

Tabi konuyla ilgili çeşitli mülahazalar yapılabilir. Mesela Kur'an'ın mübîn olma vasfı¹¹⁴ onun ilk muhataplarca anlaşılır olduğunun delillerindedir. Bununla birlikte bazı âyetlerin manalarının zaman içinde farklı boyutlarıyla anlaşılabilmesi Kur'an'ın evrenselliği ile

¹¹⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kuran*, IX, 381.

¹¹¹ Bu konuda diğer müfessirlerin görüşleri de benzer niteliklerde olduğu için ayrı ayrı vermeye lüzum görmedik. Bununla birlikte söz konusu tefsirlere müracaat etmek isteyen okuyucular için bunlardan bir kısmını kaynak olarak burada vermeyi uygun bulmaktayız. Bu konuda bkz. Mâtürîdî, *Te'vilat*, IX, 390; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 404; Nesefî, *Tefsîr*, III, 379.

¹¹² Namık Kemal Pak, "Büyük Patlama ve Kozmik Enflasyon-Evrenin Kısa Tarihi", <http://www.tfv.org.tr/belgeler/bigbang.pdf>, 4/01/1016, 11:24.

¹¹³ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, 60-61; Celal Kirca, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1989, s. 84-85. Benzer bilgiler için bkz. Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 134.

¹¹⁴ Yûsuf 12/1.

açıklanamaz mı? Örneğin “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, bakmazlar mı?”¹¹⁵ âyeti Araplar’ın deve hakkındaki tecrübî bilgileri bağlamında oldukça anlamlıdır ve onların sadece bu âyet ile hidayetlerine vesile olabilecek bir mahiyet arz etmektedir. Bununla birlikte çağımızda devenin biyolojik ve fizyolojik özelliklerinin çağın gelişmiş bilimsel verileriyle izahı âyetin manasını anlamaya katkı sunacaktır. Çünkü çölde yaşamayan ve deveyle hemhal olmayan bir kimse devenin Arap coğrafyasında üstlendiği işlevi bilemez. Ancak bilimsel veriler ışığında bunu kavraması kolaylaşabilir. Dolayısıyla Kur’an’ın nâzil olduğu dönemde muhatapların söz konusu âyetleri anlamaları fakat 1400 yıl sonra ki muhatapların çağdaş ilmî tecrübeleriyle bu âyetleri diğer bazı boyutlarıyla anlamaları, Kur’an’ın icazı ve her devirde hitabının güncelliğini koruduğuna işaret etmektedir. Belki de Kur’an’ın her bir âyetinin, ilk muhatapların düşünce dünyasının dışına çıkamayacağı görüşü selefi yaklaşım olup bir açıdan doğru olmakla birlikte tevilin dinamik yapısıyla uyusmamaktadır. Tevil, statik bir hüviyete sahip değildir. Bilakis tevilin devamlılığı olan, kendini yenileyen varoluşsal bir boyutu vardır.

Kur’an’ın amacı insanı hidâyete ulaştırmaktır.¹¹⁶ Bu hidâyet, bazen tek bir âyetle muhatapın gönlüne işlenmekte ve muhatap, hayatını Allah’ın çizdiği sınırlar içerisinde yaşamaktadır. Aslında bunun böyle olduğu Resûlullah dönemine bakıldığında da anlaşılabilir. O döneme baktığımızda Müslümanlar’ın tamamının her inen âyeti bildiklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü o zamanda bu gün olduğu gibi insanlar gündelik bir takım meşgalelerle uğraşmaktaydılar. Dolayısıyla her bir fert inen Kur’an âyetlerinin her birini takip etme ve öğrenme imkânına sahip değildi. Yine her bir fertde söz konusu öğrenme iştiağının ve kabiliyetinin aynı düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. Mesela Ebû Hureyre’nin çok hadis rivâyet etmesini eleştirenlere verdiği cevap konumuz bağlamında değerlidir. Nakle göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Ebû Hureyre, Peygamber’den çok hadis rivâyet etti.” dediler. Bir adamla karşılaşmıştım. Ona “Dün gece Resûlullah hangi sûreyi okudu.” dedim. Bilmiyorum dedi. Namazda değil miydin? dedim. “Namazdaydım.” dedi. “Ama ben biliyorum!” diyerek Resûlullah’ın okuduğu sûreleri söyledim.¹¹⁷ Yine o şöyle demiştir: “Muhaciri çarşı-pazar, Ensar’ı arazileri meşgul ediyordu. Ben yoksul bir kimseydim. Resûlullah’la daha fazla bulunmak durumundaydım ve sohbetinden istifade ediyordum. Onlar buradan ayrıлып Resûlullah’tan duyduklarını unuturlarken ben kalarak duyduklarımı ezberlemeye çalışıyordum. . .”¹¹⁸ Burada her ne kadar hadis öğrenimi ile ilgili bir mesele bahsediliyor olsa da aynı şeyi Kur’an hususunda da söyleyebiliriz. Bu yönüyle sahabenin her biri Kur’an’ı öğrenme ve anlama; bilgi ve marifet hususunda aynı imkanlara sahip değildiler. Mesela bu anlamda Hz. Ömer’in şu sözleri de önemlidir: “Ensar’ın Ümeyye b. Zeydoğulları’ndan bir komşum vardı. Biz nöbetleşe olarak Resûlullah’a inen âyetleri gözlerdik. Bir gün o gider Resûlullah’ın meclisinde bulunurdu. Diğer gün ben giderdim. Ben gittiğimde o gün inen ve yaşananları akşam ona haber verdim. Sıra onda olduğunda da o aynısını yapardı.”¹¹⁹ Burada da görüldüğü üzere Hz. Ömer ve komşusu nâzil olan âyetleri öğrenme hususunda iştiağ sahibidirler ve bu hususta bir takım önlemler almışlardır. Ancak her bir sahâbî için aynı şeyi söyleyebilmemiz mümkün değildir. Böylece âyetlerin tamamının nüzûl döneminin muhataplarınca tastamam bilindiğini söylememiz mümkün değildir. Esasen İslam’ın nihai hedefinin bu olduğunu da söyleyemeyiz. Nitekim Necid halkından bir kişi Resûlullah’ın huzuruna gelmiş ve İslâm’ın şartlarının neler olduğunu sormuştur. Resûlullah beş vakit namaz kılması, Ramazan orucunu tutması, zekâtı vermesi gerektiğini ve bunların üzerine yapabilirse nafileleri katmasını söylemiştir. Adam “Vallahi, bunlardan ne fazla ne eksik bir şey yapmam!” diyerek meclisten ayrılınca

¹¹⁵ Çaşıye 88/17.

¹¹⁶ Bakara 2/97; Âl-i İmrân 3/138; En’am 88.

¹¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakat*, II, 313; V, 229.

¹¹⁸ İbn Sa’d, *Tabakat*, V, 236-237.

¹¹⁹ İbn Sa’d, *Tabakat*, X, 174; Buhârî, “İlim”, 27; Müslim, “Talak”, 34.

Resûlullah: “Eğer doğru söylüyorsa/dediğini yaparsa, kurtuldu demektir!” buyurmuştur.¹²⁰ Rivayete göre bu şahsın Kur’an âyetlerinin tamamını öğrenme gibi bir çabası ve imkanı söz konusu değildir. Fakat İslam’ın ana esaslarını yerine getirmesi onun için yeterli görülmüştür. Ayrıca birçok Arap kabilesinin Hz. Peygamber’e gelip iman etmeleri ve Medine’de kaldıkları kısa süre içerisinde Kur’an öğrenmeleri ve memleketlerine bu bilgileriyle geri dönmeleri de buna örnek teşkil etmektedir.¹²¹ Bu çerçevede esas olan şey Allah’ın bir olduğunu, hayatı onun emirleri doğrultusunda yaşayacağını kabullenmek ve sahih bir imana sahip olmaktır. Nitekim sahabenin büyüklerinin bile kimi zaman Kur’an’da geçen bir âyeti veya her hangi bir kelimeyi anlayamadıklarını görmekteyiz. Mesela bu konuda Hz. Ömer’in Abese sûresinde geçen bir kelimeye takılması bu konuda önemli örneklerdendir. Hz. Ömer’in söz konusu kelime üzerinde durmanın dini bir gereklilik olmadığını ifade ettiğini görmekteyiz.¹²² Bu yönüyle Kur’an âyetlerinin her birinin ilk muhataplarınca mutlak surette anlaşılması gerektiği düşüncesi üzerinde tartışılabilir bir mahiyet arz etmektedir. Esasen onların nâzil olan bazı âyetleri bütün yönleriyle anlamamaları, Kur’an’ın anlaşılmasız bir Kitap olarak değil, bu yönüyle de onları aciz bırakan bir Kitap olarak algılamalarına sebebiyet vermiş olabilir. Nitekim aslında onlar, o güne kadar inandıkları inanç sisteminin ve uygulayageldikleri toplumsal düzenin Kur’an’ın buyruklarıyla sarsıldığını görmüşler, itikâdî olarak eski inanç sistemlerini gönüllerinden temizlemişler, nâzil olan âyetler çerçevesinde ve Resûlullah’ın rehberliğinde dini, pratik yaşamlarına dökme çabasına girmişlerdi. Belki de Hz. Peygamber’e gelip bu tür âyetlerle ne kastediliyor diye bir şey sormayı gereksiz bulmuşlardı. Çünkü bu tür âyetlerde Allah’ın kudretine vurgu yapıldığı açıktır ve muhatap âyetin muradı olan şeyi zaten anlamış olmaktadır. Dolayısıyla onlar bu tür âyetlerin nihai manalarını anlasalar da anlamasalar da veyahut çağların getireceği bir takım yeniliklerden habersiz olsalar da âyetlerin Allah’ı tek hakim ilah olarak vurguladığını ve mutlak tapılmaya layık varlığın Allah olduğunu anlayabiliyorlardı. Böylece Kur’an’ın ana hedefi gerçekleşmiş olmaktadır.

Sonuç

Allah’ın insanlığı kulluğa çağrısının son halkası olan Kur’an, evrensellik boyutu ile diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Belli bir zamanda ve belli bir muhitte muhatabına hitap eden Kur’an’ın kıyamete kadar hükümlerinin geçerli olması, onun evrensellik boyutunun bir göstergesidir. Bununla birlikte onun evrensel olduğunu gösteren hususlardan biri de içerisinde gaybî haberlerin yer bulmasıdır.

Kur’an, peygamber silsilesinin mührü olması yönüyle önceden gönderilen tevhîdî dinleri tanımakta fakat kendisinin tamamlayıcı ve nakz edici yönüne de vurgu yaparak kıyamete kadar tek hak Kitap olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle Kur’an’da geçmişte yaşanmış bir takım hadiselerden, bazı kavim ve peygamberlerden bahsedilmektedir. Böylece Hz. Peygamber’e vahy gelirken aynı zaman da Onun (s.a.s.) bunları daha önceden bilmediğine de vurgu yapılmaktadır.

Kelam’ın sahibi Allah, kadir-i mutlak olması yönüyle her şeyin künhüne vakıf olma konusunda irade sahibi ve zaman-mekan mefhumundan münezze olması yönüyle beşerin gücünün üstünde olan hususiyetlerde de mutlak bilgi sahibidir. Bu minvalde Allah, Kur’an’ın nüzûlü sürecinde gerçekleşen fakat Hz. Peygamber’in haberi olmayan hadiseleri de Resûlullah’a bildirmekle Ona (s.a.s.) bilmediği hâlden haber vermektedir.

¹²⁰ Buhârî, “İman”, 34, “Savm”, 1, “Şehâdât”, 26, “Hiyel”, 3; Müslim, “İman”, 8-9.

¹²¹ Örnek olarak bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 290, VIII, 68-69.

¹²² İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 304; Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-eşraf*, (Thk. Riyad Zirikli, Süheyl Zekkâr), Beyrut 1996/1417, X, 406; Taberî, *Câmiü'l-beyâni 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, XXIV, 123; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 704-705. Elbette bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bunların devasa bir yekün tuttuğunu da söyleyemeyiz.

Kur'an, gelecekte olacak bazı haberleri de bünyesinde barındırarak Kelam'ın sahibinin yüce bir kudret olduğuna vurgu yapmaktadır. Bazı âyetlerin bahsettiği hususların ancak çok sonra ki zamanlarda insanlığın bilgi ve tecrübesinin artması, bazı keşiflerin gerçekleşmesiyle daha iyi anlaşılması da böyle değerlendirilmelidir. Kur'an'ın bahsettiğimiz bu son yönü, kimi İslam bilginlerince kabul görmemiştir. Onlara göre İslam şeriatı ve muhatapları ümmî oldukları için Kur'an'da onların anlayabileceği kadar bilimsel bilgiler yer almaktadır. Aksi halde muhatapın gücünün üstünde bir teklif yapılmış olur ki bu da imtihanın doğasına aykırıdır. Aslında bu görüşün kısmen haklı bir yönü olsa da ilk muhatapların herhangi bir âyetin tam künhüne varamamaları, onların Allah'a kulluğu kabul ve İslam'ı hayat tarzı benimsemelerine engel bir durum teşkil etmemektedir. Çünkü Kur'an herkesin gücüne göre hitap etmektedir ve her bir kimse kendi bilgi birikimi, donanımı, kabiliyeti vb. imkânlarını kullanarak Kur'an'ı anlamakla mesuldür. Mesela “*Göğü Biz çok sağlam bir şekilde bina ettik, onu genişleten Biziz. Çünkü Biz geniş kudret ve hakimiyet sahibiyiz.*” (Zâriyât 51/47) âyetinde evrenin genişlediğine dair bir bilgiye ulaşamayan bir kimsenin itikadında ve eylemsel olarak ibadetlerini icra etme de bir nakısa olmayacaktır. Bilakis bu âyeti duyan her bir kimse âyette Allah'ın kudretine bir işaret bulunduğunu ve bunun gereği olarak da Allah'a hakkıyla kulluk yapılması gerektiği yargısına varabilecektir. Bununla birlikte aynı âyeti 1400 yıl sonra okuyup bilimsel verilerin âyetin muhtevasıyla uyduğuna gören muhatap ise Kur'an'ın icazı önünde şaşkın kalacak ve bu durum onun Allah'la olan kulluk rabitasının gelişmesine sebep olabilecektir. Bu yönüyle konuya şöyle bakılabilir: Kur'an'ın icazı ilk muhatapları için daha çok dil yönüyleydi. Çünkü onlar dil kullanımında zirve bir noktadaydılar. Fakat Kur'an onları çok iyi bildikleri zirvede karşılayarak icazı karşısında boyun eğmelerini sağladı. Bununla birlikte bazı âyetlerin güncel bazı bilimsel verilerle daha iyi anlaşılıyor olması da Kur'an'ın icaz yönünün sadece dil ile değil diğer bazı yönleriyle de hâlen devam ettiğini göstermektedir. Bu açıdan Kur'an'ın bir bilim kitabı gibi ele alınıp içerisinde bir takım şifreler aramak beyhude bir iş olmakla birlikte çağın getirdiği bir takım imkânlar kullanılarak Kur'an âyetlerinin anlaşılmasına katkı sağlamak mümkündür.

Sonuç olarak Kur'an, hem zaman mefhumundan bağımsız olarak hem de zaman mefhumu kapsamında geçmiş, hâl ve istikbale yönelik haberler vermiştir. Bu durum Kur'an'ın evrenselliği ve icazı kapsamında değerlendirilebilecek bir hususiyettir. Bu yönüyle Kur'an ilk inmeye başladığı gün gibi güncelliğini korumaktadır. Kur'an'ın bu yönü kıyamete kadar geçerli olacak ve bu bağlamda her devirde âyetlerin barındırdığı kimi gaybî haberler açığa çıkabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali. (2003), “Gaybî Konuların Anlatılmasında Kur'an Dili Özellikleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/II, Diyarbakır, ss: 63-70.
- Akdemir Atilla. (2002), “Kur'ân ve İ'câz'u'l-Kur'ân (Gaybî Haberler)”, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 Ekim 2000, İstanbul, ss: 479-491.
- Albayrak, Halis. (2003), “Gayba İmân mı, Gaybda İman mı?”, Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V- 12/13 Ekim 2002, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Arslan, Gıyasettin. (2007), “Teşbih Retoriği Açısından Kur'an'ın Evrenselliği”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık, cilt: 10, sayı: 30, ss. 15-40.
- Ateş, Süleyman (1990), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul.

- Aygün, Abdullah. (Ocak-Haziran 2007), “Şâtıbnî'nin Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmî Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 7, ss. 157-168.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. (1996/1417), *Ensâbü'l-eşrâf*, (Thk. Riyad Ziriklî, Süheyl Zekkâr), Beyrut.
- Cevizci, Ahmet. (2003), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. (1992), *Sahîhu'l-Buhârî*, (Fihrist: Bedreddin Çetiner), İstanbul.
- Çapan, Ergün. (2012), “Şâtıbnî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum, ss: 277-306.
- Çelebi, İlyas. (1996), *İslam İnancında Gayb Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Demir, Şehmus. (2013), “Kur'an'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme”, *Tefsire Akademik Yaklaşımlar -1-* Otto Yayınları, Ankara, s. 273-296.
- Demirci, Muhsin. (2012), *Kur'an'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Düzgün, Şaban Ali. “Evrensellik Düşüncesi ve İslâm Dünyasındaki Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV, ss: 521-533.
- el-Mevdûdî, Ebû'l-A'la. (1987). *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Güçlü, Abdalbaki. (2008), *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1989), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. (1999), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm müsneiden 'an Resûlullah ve's-sahâbe ve't-tabiin*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. (2000), *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'Azîm*, (Thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (1990/1410), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut.

- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî. (2001), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire.
- Kara, Necati. (1994), "Kur'an'da Gayb", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 1., ss: 50-90;
- Karaman, Hayreddin vd. (2008), *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kılıç, Sadık. (2003), "Kurân'da Gayb Âlemi", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları -V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I) Tartışmalı İlimi Toplantı 12-13 Ekim 2002, Ensar Neşriyat İstanbul.
- Kırca, Celal. (1989) "İlmi Tefsir Ekolünün Problemleri", Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu 27-30 Haziran, Samsun.
- Kırca, Celal. (1989), *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1989.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. (1964), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, (Thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeş), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire.
- Kutluer, İlhan. (2004), "Fizik Varlığın Ötesinde: Gayb Kavramı Felsefî Açından Nasıl Ele Alınabilir?", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-VI (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II) Tartışmalı İlimi Toplantı 11-12 Ekim 2003, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Kutub, Seyyid. (1991), *Fî Zilâli'l-Kur'an*, (Çev. Komisyon), Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. (2007), "Recî' Vak'ası", *DİA*, , XXXIV, 510-511.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. (2005), *Te'vilatu ehli's-sünne*, (Thk. Mecdî Bâslûm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. (ts.), *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîri'l-Mâverdî*, (Thk. es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim), Beyrut.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân b. Beşir. (1423), *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (Thk. Abdullah Mahmut Şehate), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî (1992), *Sahihü'l-Müslim*, İstanbul.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (1998), *Tefsîrü'n-nesefî*, (Thk. Yusuf Ali Bedîvî), Dâru'l-kelim et-tayyib, Beyrut.

- Pak, Namık Kemal. “Büyük Patlama ve Kozmik Enflasyon-Evrenin Kısa Tarihi”, <http://www.tfv.org.tr/belgeler/bigbang.pdf>, 4/01/1016, 11:24.
- Rağıb el-İsfahânî, Ebi'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-Marûf. (ts.), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî), Dâru'l-Marife, Beyrut.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin. (1981), *Tefsîr-i kebîr/Mefâtihi'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Sâlih, Subhi. (1977), *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlim, Beyrut.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati. (1997), *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*, (Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan el-Selmân), Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan.
- Tabbara, Abdülfettah (ts.) *Kur'an ve Modern İlim*, (Trc. Celal Yıldırım), Uysal Kitabevi, Konya.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. (2001/1422), *Câmiü'l-beyânî 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire.
- Taslaman, Caner. (2013), *Evrenin Fiziki Yasaları, Sabiteleri ve Süreçlerindeki Hassas Ayarları Bize Ne Söylüyor?*, *Kelam Araştırmaları*, 11:2, ss: 23-36.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî. (1984), *el-Megâzi*, (Thk. Marsden Jones), Dâru'l-Mektebe.
- Uludağ, Süleyman. (2001), “İşârî Tefsir”, *DİA*, İstanbul.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. (1979), *Hak Dini Kur'an Dili*.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (1998/1418), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), Riyad/ Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut (1407).
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. (1995), *Menâhilü'l-irfân fî 'ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî), Dâru'l-Kitâbi'l-İzzî, Beyrut.